

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het beleg van Montfoort in 1490

Mol, J.A.

Citation

Mol, J. A. (2024). Het beleg van Montfoort in 1490. *Jaarboek Oud Utrecht*, 2024, 30-53. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4178356>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4178356>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Het Beleg van Montfoort in 1490

Hans Mol

De militaire geschiedenis van Nederland in de late middeleeuwen is geen druk beoefend genre. Dat is spijtig omdat er in de Lage Landen vaak en veel gevochten is in de periode van de Bourgondisch-Habsburgse staatsvorming en het militaire bedrijf er toen de kans kreeg zich snel te ontwikkelen, zowel wat betreft organisatie als bewapening. Denk aan de grootschalige inzet van huurlingen, de doorgaande verbetering van het vuurwapengeschut en de bouw van diverse soorten bolwerken. Een belangwekkende episode in dit opzicht vormde de Jonker Fransenoorlog van 1489-1490 die volgde op opstanden in Vlaanderen en Brabant, de gewesten Holland, Zeeland en Utrecht en kort nadien gevolgd werd door de rebellie van het Kaas- en Broodvolk in West-Friesland en Kennemerland. De gevechtshandelingen die deze oorlog en haar nasleep met zich meebrachten zouden eindigen in een versteviging van het Bourgondisch-Habsburgse gezag. Eén militaire confrontatie speelde daarin een hoofdrol, te weten het Beleg van Montfoort dat duurde van begin mei tot eind augustus 1490.¹ Daarin nam een groot, door de Staten van Holland betaald en door veldheer Albrecht van Saksen aangevoerd leger het op tegen een kleine strijdmacht van de anti-Habsburgse hoge edelman Jan III, burggraaf van Montfoort. Laatstgenoemde steunde mede op zijn ooms, broers, zwagers en andere verwanten van zijn vrouw Willeme van Naaldwijk. Zij behoorden tot de top van de ridderschappen van Holland en Utrecht, maar in deze tijd van Hoekse en Kabeljauwse twisten waren ze aanhangers van de Hoekse partij, terwijl het Bourgondisch-Habsburgse gezag verbonden was met de Kabeljauwse tegen-

standers. Het zou bijna vier maanden duren eer Jan van Montfoort besloot zijn verlies te nemen, niet omdat zijn stad was ingenomen - al was het bijna zover dat ze voor de laatste keer bestormd zou worden - maar na overreding door verwante hoge edelen die hem namens Rooms-koning Maximiliaan van Oostenrijk gunstige vredesvoorwaarden aanboden.

De vraag is waarom het zo lang duurde voor de belegeringsactiviteit van Hollands-Habsburgse kant, waarvoor kosten noch moeite gespaard waren, succes opleverde. Voor de beantwoording hebben we de beschikking over een groot aantal bronnen als eerste een heel bijzondere, namelijk een blad met tekeningen van de Duitse huurling-timmerman-kunstenaar Paul Dolnstein. Het maakt deel uit van een door sommige onderzoekers als oorlogsdagboek betiteld schetsboek waarin de maker visueel verslag doet van gevechtssituaties waarin hij tussen 1490 en 1504 als militair betrokken is geweest.² Interessant is dat de aan Montfoort gewijde tekeningen, chronologisch het vroegste door Dolnstein meegemaakte evenement in de reeks, pas op folio 13 staan.³ Bij deze schetsen hoort een kort commentaar van de tekenaar op de tekening zelf plus een tweede, aparte notitie van hem, die overgeleverd is in een onlangs tevoorschijn gekomen oude inventaris van het Thüringisches Hauptstaatsarchiv Weimar.⁴ Naast deze visuele bron zijn er diverse verhalende teksten waarin het beleg kort wordt beschreven. Het betreft allereerst de *Histoire des Pais-Bas depuis 1477 jusqu'en 1492* van de Bourgondisch-Habsburgse hofhistoricus Jean Molinet.⁵ Ten tweede is er het uit 1509 stammende werk *Geschichten und Taten* van Albrechts assistent-legeraanvoerder Wilwolt von Schaumberg, die in Montfoort mede leiding

1 Panorama van Montfort vóór 1672 met stadsmuren met verdedigingsstorens en de Noorderpoort. Linksachter torent het kasteel boven de daken uit. Gravure uit 1674 van Caspar Bouttats naar ontwerp van Jan Peeters I, gebaseerd op oudere voorstellingen.

COLLECTIE CENTRAAL MUSEUM UTRECHT, INV.NR. 12674. FOTO EDGAR VAN RIESSEN.

aan de belegeraars heeft gegeven.⁶ Naar men aanneemt is de tekst geschreven door Von Schaumburgs neef Ludwig von Eyb, maar wel met gebruikmaking van veel autobiografische notities van de hoofdpersoon.⁷ Het derde relaas komt uit de autograaf van de eerste kroniek van Jan van Naaldwijk, geschreven tussen 1513 en 1517.⁸ Deze kroniek is vooral van belang omdat de auteur tot de kring rond Jan van Montfoort behoorde. Hij was een neef van diens vrouw en maakte mogelijk het beleg als ooggetuige van binnenuit mee. Als vierde is er de in 1517 gepubliceerde *Cronycke van Hollandt, Zeelant en Vrieslant*, alias de *Divisiekronek*, van de uit Gouda afkomstige humanistische geschiedschrijver Cornelis Aurelius.⁹ Dit werk heeft een Hollands, min of meer neutraal perspectief en is door de schrijver gebaseerd op een grote verscheidenheid aan oude en eigentijdse geschiedwerken. Eén van de teksten waarop Aurelius voor de Montfoort-episode steunde maar die wel een eigen benadering heeft, is ten slotte het ‘verhaal’ van de Jonker Fransenoorlog 1509, door Willem van der Sluys.¹⁰ Nu zouden deze kronieken en tekeningen ons nog weinig bieden als ze niet geduid konden worden met behulp van andersoortige, administratief-financiële bronnen. Gelukkig zijn er rekeningen van de Staten van Holland en diverse steden in Holland bewaard gebleven, waarin de kosten voor de Jonker Fransenoorlog

zijn opgenomen.¹¹ Deze documenten bestrijken ook het Beleg van Montfoort en de daarmee samenhangende strijd om Woerden. In het bijzonder is daarover veel informatie te vinden in het aparte, ruim 500 folio's tellende rekeningboek van Hollands thesaurier mr. Dirk Potter betreffende de 'gemeene lands wapeninge' over de periode december 1488 tot november 1490.¹² Er blijkt duidelijk uit dat de voornaamste oorlogskosten, waaronder de soldij van alle huurlingen, grotendeels door het gewest Holland zijn betaald. Uit de rekening valt een betrekkelijk gedetailleerd beeld te destilleren van de aanpak en het verloop van het beleg. Voordat we ons daar nader in verdiepen, lijkt het geraden eerst de politieke context toe te lichten.

De aanloop naar het Beleg van Montfoort

Het decor waartegen het Beleg van Montfoort zich tussen begin mei en half augustus 1490 afspeelde, was dat van grote politieke instabiliteit en wanorde in de Bourgondische landen sinds de dood van Karel de Stoute in 1477. Daardoor raakte de Bourgondische staat in een opvolgingscrisis die in eerste instantie werd opgelost door het huwelijk dat Karels erfdochter Maria sloot met aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk. Maximiliaan wist aanvankelijk greep op de situatie te krijgen door militair de poging van de Franse koning te verijdelen om delen van het Bourgondische

landencomplex bij Frankrijk in te lijven. In de Slag bij Guinegate van 1479, waarin Maximiliaan zowel Duitse huurlingenvendels als Vlaamse stadsmilities aanvoerde, kwam hij als winnaar tevoorschijn. Een consequentie van zijn oorlogsinspanningen was echter dat de toch al hoge belastingdruk er verder door werd verzwaaard, wat tot grote ontevredenheid in met name Vlaanderen en Brabant leidde. Na de dood van Maria in 1482 leidde Maximiliaans autoritaire bestuur tot zo'n tweespalt dat het graafschap Vlaanderen tegen hem in opstand kwam. Deze (eerste) Vlaamse opstand eindigde in 1485, waarbij Maximiliaan dankzij zijn militaire overwicht aan het langste eind trok. Omdat de aartshertog - sinds 1486 Rooms-koning - doorging met oorlogvoeren en dus met extra belasting heffen, kwamen in 1488 de grote Vlaamse steden opnieuw in opstand, hierin na een paar maanden gevolgd door steden in het zuiden van Brabant.

De taak om de opstandigheid in de Zuidelijke Nederlanden de kop in te drukken en ook in het Noorden het Habsburgse gezag te stutten, werd door Maximiliaan in 1488 toevertrouwd aan hertog Albrecht van Saksen, die eerder voor keizer Frederik III in Hongarije tegen koning Matthias Corvinus had gevochten. Deze Albrecht bracht nieuwe huurlingenvendels in het veld. Hij slaagde er in het voorjaar van 1489 in zodanig de overhand in Brabant te krijgen dat in augustus de steden Leuven en Brussel zich gewonnen moesten geven. Vervolgens boekte hij ook in Vlaanderen successen. Brugge moest in november capituleren, waarna tot 1492 alleen Sluis en Gent nog verzet boden. In dit veld van politieke wanorde en opstandigheid vormden Holland, Zeeland en het Nedersticht een zijtoneel (afb. 2). Het spreekt voor zich dat deze gewesten door de revolutie in het Zuiden werden geraakt. Ook hier leidde de hoge belastingdruk tot luid protest onder de bevolking. Belangrijker misschien was dat de oorlogvoering het scheepvaartverkeer belemmerde, waardoor de economische malaise

werd vergroot. De Vlaamse opstandelingen beheersten vanuit Sluis namelijk lange tijd de Schelde en andere Zeeuwse kustwateren. Dat deed niet alleen afbreuk aan de handel en nijverheid van de metropolen Brugge, Gent en Antwerpen, maar ook aan die van de kleinere Hollandse steden. In deze sfeer van opstandigheid, dreiging en fiscale druk kwam het in 1488 in Holland en het Sticht Utrecht tot gewapend verzet. Anders dan in Vlaanderen en Brabant werd het initiatief hier niet genomen door stedelijke elites maar door ontevreden edelen die kans zagen oude rekeningen te vereffenen.¹³ Het ging om leden van de aloude partij van de Hoeken, die men grofweg kan zien als vertegenwoordigers van de adel. Zij hadden in het begin van de vijftiende eeuw nog deel uitgemaakt van de grafelijke en bisschoppelijke machts-circuits, maar waren na de vestiging van het Bourgondisch gezag op een zijspoor geraakt ten gunste van hun rivalen, de Kabeljauwen, die voor het merendeel uit de rijke burgerij voortkwamen en de economische belangen van hun steden probeerden veilig te stellen. De Hoeken hoopten op het politieke toneel terug te keren door de snel groeiende ontevredenheid onder de bevolking aan te wakkeren. De leiding was in handen van de families Brederode en Naaldwijk, die (Jonker) Frans van Brederode als legeraanvoerder naar voren schoven. Hij probeerde in de herfst van 1488 diverse steden te overmeesteren, maar had uiteindelijk alleen in Rotterdam succes. Dat was echter erg genoeg. Op 18 november slaagden hij en Jan van Naaldwijk erin de stad bij verrassing in te nemen. Voor financiële steun en wapens namen zij contact op met de Vlaamse rebellen te Sluis. Het spreekt voor zich dat dit alles tot grote ongerustheid in Holland leidde, zowel op het platteland als in de steden, waardoor het gewestelijk bestuur onder stadhouder Jan van Egmond zich genoodzaakt zag zoveel mogelijk tegenmacht te mobiliseren. De situatie werd voor het Hollandse gewest nog dreigender toen Jan van Montfoort samen met zijn oom Zweder in de nacht van 26 op 27 december 1488

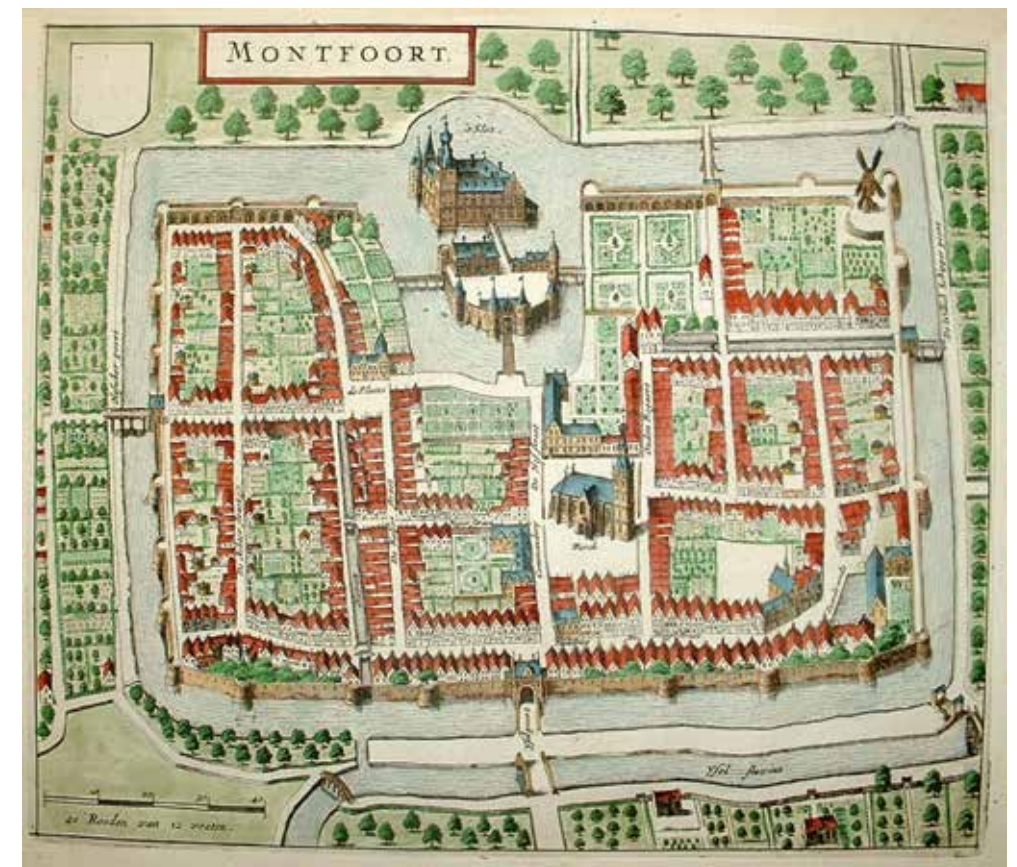
2 Steden in Holland en westelijk Utrecht circa 1500. De steden Montfoort, Woerden en Rotterdam die door de Hoeken bezet waren, zijn aangeduid met een zwarte cirkel. Linksonder is globaal de locatie aangegeven van de Slag bij Brouwershaven. KAART HANS MOL, VORMGEVING JEROEN TIRION.

onverwacht het kasteel van Woerden veroverde. Hij legerde er een kleine strijdmacht in en gebruikte het als uitvalsbasis om terreur in de omgeving uit te oefenen. Of Jan van Montfoort zich meteen al bij de Brederodegroep had aangesloten, dan wel eerst zijn eigen plan trok, is niet bekend. Sinds het voorjaar en de zomer van 1489 was in elk geval sprake van gezamenlijk optreden, bijvoorbeeld halverwege juni toen Zweder van Montfoort en Jan van Naaldwijk vanuit Woerden de stad Leiden binnenvielen, overigens vanwege de weerstand van de stadsmilitie zonder succes.¹⁴ De motieven van Jan van Montfoort voor zijn anti-Hollandse acties zijn doorzichtig genoeg.¹⁵ Hoewel hij, geboren in 1459, nog relatief jong was, had hij al enige jaren felle strijd achter de rug. Strijd die hij met

name in de jaren 1481-1483 van de Stichtse Oorlog had gevoerd om het anti-Bourgondische verzet in het Sticht Utrecht vorm te geven.¹⁶ Dat verzet richtte zich tegen de in 1456 door hertog Filips de Goede als bisschop in het zadel geholpen David van Bourgondië, zijn bastaardzoon. Na felle militaire conflicten, die bekend staan als de eerste Utrechtse burgeroorlog (1456-1458), wist David van Bourgondië met steun van zijn vader en Hollandse Kabeljauwen als winnaar uit de strijd te komen contra onder meer Gijsbrecht van Brederode, die door de staten van het Oversticht en het Kapittel van Utrecht als kandidaat-bisschop naar voren was geschoven. Zolang Bourgondië sterk was, kon David zijn macht laten gelden in het prinsbisdom, maar de dood van Karel de Stoute leidde ook hier tot instabiliteit. Onder die omstan-

digheden pleegde Jan van Montfoort in augustus 1481 een staatsgreep in de stad Utrecht met steun van stedelijke radicalen. Zijn middelen om zijn acties door te zetten bleken op den duur echter beperkt. Hij moest het in 1483 afleggen tegen aartshertog Maximiliaan die in de zomer aan het hoofd van een omvangrijk leger naar het Sticht was gekomen om zijn aange trouwde oom, bisschop David, in diens positie te herstellen. Weliswaar hoorde het Sticht niet tot de Bourgondische erflanden, maar het was onder het bewind van een Bourgondische bastaard er zo mee verweven geraakt dat Maximiliaan geen tegenstand kon dulden. Eén van zijn acties was Montfoort belegeren. Toen de uit Utrecht verdreven Hoeken begin mei er opnieuw in slaagden zich meester van de bisschopsstad te maken, besloot de aartshertog in juni dit eerdere beleg van Montfoort af te breken en Utrecht zelf in te sluiten. Eind augustus 1483 gaf de stad zich over en kon Maximiliaan zijn gezag opleggen aan al zijn tegenstanders daar. De consequenties voor Jan van Montfoort waren relatief mild. Hij moest weliswaar oorlogsschatting betalen maar mocht zijn kasteel en stad behouden. Hij hield ook uitzicht op de restitutie van bepaalde Hollandse goederen. Dat weerhield hem er echter niet van naar volledig herstel van zijn machtspositie te blijven streven, zowel in Utrecht als in Holland, met de hoge heerlijkheid van Montfoort als kern. Een tweede drijfveer was zeker ook wraakzucht, gericht tegen zijn (Kabeljauwse) tegenstander en concurrent Jan van Egmond. Die was in 1483 door Maximiliaan als stadhouder van Holland aangesteld en in 1486 tot graaf van Egmond verheven, mede als tegenprestatie voor de omvangrijke kredieten die hij de aartshertog had verschaft.¹⁷ Het was een doorn in het oog van de burggraaf dat de aartshertog de voormalige Montfoortse heerlijkheid Purmerend in Noordelijk Holland aan Jan van Egmond had toegespeeld. De acties van Jan van Egmond contra de Hoekse posities hadden in het begin van de zomer van 1489 in zoverre succes

dat hij Frans van Brederode op 22 juni dwong zijn bezetting van Rotterdam bij gebrek aan levensmiddelen op te geven en zich terug te trekken bij Sluis.¹⁸ Dit gebeurde na twee kleine veldslagen: één bij de monding van de Lek en de ander in het veengebied meer naar het oosten, waarbij een foerage-expeditie van Jan van Naaldwijk werd tegengehouden.¹⁹ Jan van Montfoort was echter minder makkelijk uit zijn sterkte te verdrijven. Vanuit Woerden bleef hij het Hollandse platteland brandschatten, waarbij zijn soldaten zich zelfs tot onder de rook van Amsterdam en Haarlem waagden. Op 12 oktober vielen ze Naarden binnen en in oktober pleegden ze een aanval op Oudewater, waarbij zestien burgers omkwamen. Deze almaar aanhoudende terreur was voor de Staten van Holland reden om de hulp van Maximiliaan in te roepen. Weliswaar had de Rooms-koning nog steeds de revolte in Vlaanderen niet onder controle, hij had wel meer speelruimte gekregen door het sluiten van een wapenstilstand met de Franse koning eind oktober 1489 in Montilz-le-Tours, waardoor de opstandelingen hun steun uit Frankrijk verloren. Maximiliaan kon vervolgens dan ook zijn veldheer Albrecht en zijn militair deskundige raadsheer Engelbrecht van Nassau naar Holland sturen, in eerste instantie om te bemiddelen.²⁰ In de besprekingen met hen bleek Jan van Montfoort echter zulke hoge eisen te stellen dat de Hollandse Staten begin april 1490 besloten de oorlogskaart verder uit te spelen.²¹ Ze stelden Albrecht van Saksen soldaten, oorlogsuitrusting en veel geld ter beschikking om de burggraaf uit Woerden te verdrijven. De hertog die, na een tussentijds verblijf in Brabant, op 26 juni door Dordtse schepen in Heusden was opgehaald,²² meende dit doel het beste te kunnen bereiken door niet Woerden aan te vallen maar het beleg te slaan voor Jan van Montfoorts thuisbasis. Na alle troepen in Gouda te hebben verzameld trok hij er op 2 mei mee de Hollandse IJssel op om op dezelfde dag bij Montfoort aan te komen.

3 Stadsplattegrond van Montfoort in 1649, ruim 150 jaar na het beleg. Kaart uit de atlas *Toonnel der Steden van de Vereenighde Nederlanden* van Joan Blaeu. FOTO WIKIMEDIA COMMONS.

Het beleg zou een kleine vier maanden in beslag nemen, met de aantekening dat half juli een deel van de troepen tijdelijk aan de belegeringsmacht moest worden onttrokken. Deze kregen de taak om onder Jan van Egmond op een door Hollandse steden bijeengebrachte vloot slag te leveren tegen Jonker Frans van Brederode en andere Hoeken die vanuit Sluis met een kapermacht de Zeeuwse en Hollandse eilanden onveilig maakten.²³ De slag vond ook werkelijk plaats, op 23 juli bij Brouwershaven. Hij eindigde in een totale nederlaag voor de Hoeken, van wie een groot aantal gevangen raakte, onder wie de zwaargewonde Frans van Brederode. Gezien het feit dat de huurlingen die met Jan van Egmond op de schepen vochten

later nog zijn betaald, lijkt het erop dat ze na de afloop van de zeeslag naar Montfoort zijn teruggekeerd.

De samenstelling van het Hollands-Duitse leger

Montfoort was geen grote vestingstad (afb. 3). Het kasteel, dat aan de oorsprong stond, was in de tweede helft van de twaalfde eeuw door de bisschop van Utrecht gebouwd om invallen van de Hollandse graaf in zijn territorium af te weren.²⁴ De Hollandse dreiging speelde echter in de late middeleeuwen geen rol meer. De burcht vormde sinds circa 1300 samen met de erbij gegroeide kleine stedelijke nederzetting van ongeveer 1.000 bij 500 meter de kern van een eigen heerlijk-

heid onder de burggraven van Montfoort. Stad en burcht waren in de loop van de tijd versterkt met grachten en een muur met 24 verdedigingstorens. De militaire waarde was in 1483 gebleken toen, zoals boven gememoreerd, een Hollands beleg er na twee maanden moest worden afgebroken. Het was geen kleine legermacht die voor Montfoort (en deels ook voor Woerden) in het veld werd gebracht. In de biografie van Wilwolt von Schaumberg lezen we dat deze bestond uit 4.000 landsknechten plus een onbekend aantal gewapende ruiters.²⁵ Dat is niet ver bezijden de waarheid, zij het dat de huurlingen niet alleen uit Duitsland afkomstig waren en de cavalerie heel klein was. De rekeningen staan ons toe de cijfers relatief nauwkeurig te bepalen. Aan 'Overlanders', dat is aan landsknechten uit Zuid- en Midden-Duitsland, werd 2.293 man ingehuurd, ingedeeld in eenheden onder achttien kapiteins. De meeste van deze bij naam genoemde *Hauptmänner* voerden groepen van tussen de honderd en tweehonderd soldaten aan, met als uitschieter het vendel van Coenraet Habelutss, die 275 landsknechten onder zijn hoede had. Dat betekent dat de Duitse vendels door de bank genomen klein waren, vergeleken met de situatie omstreeks 1525 in Friesland toen de daar rondtrekkende eenheden vaak een paar honderd man telden.²⁶ Ze leken qua omvang op de zestiende eeuw werden ingezet. Eenzelfde soort verdeling treft men aan bij de 'Nederlanders'; dat waren de huurlingen uit de Lage Landen, die tezamen 1.600 man telden. Zij werden geleid door veertien kapiteins. Als we daarvan drie kleine eenheden afzonderen die als bewakingsgroepen in de omliggende steden dienden, evenals een ruiterafdeling van 31 man onder leiding van Floris van Egmond, de neef van de stadhouder, die de wegen tussen Montfoort, Vianen en Utrecht moest controleren, dan houden we tien vendels over van tussen de 95 en 200 man. Naast deze 'Overlanders' en 'Nederlanders' telde de strijdmacht aan voetvolk nog 761

'Walen'. Deze waren gegroepeerd in vier vendels waarvan één met boogschutters uit Henegouwen, één vendel Spanjaarden en één vendel 'Galiots' ofwel mannen uit Bretagne. Tellen we de totalen bij elkaar op (2.293+1.600+761), dan komt de som uit op 4.654 man aan wie soldij is uitgekeerd over een periode van circa vier maanden. Een kanttekening hierbij is dat de artilleristen, schansbouwers, gravers, werktuigconstructeurs, militaire politie en chirurgijns niet inbegrepen zijn. Van die groepen zijn wel een paar cijfers bekend, te beginnen met die van de militaire politie: deze telde tien man onder leiding van een provoost. Met betrekking tot de chirurgijns valt op dat er niet minder dan zestien waren ingehuurd, van wie de meesten in het veld dienden. Zij hadden het vooral druk na de bestormingen, zoals meester Pieter van Foreest, doctor te Gouda, die de zieken en gekwetsten behandelde die dagelijks uit het leger bij Montfoort naar Gouda werden gebracht, in het bijzonder 'na den eersten storm'. Wat de artillerie betreft tellen we eerst de schutters die door de hertog van Saksen in het land waren gebracht. De leiding was in handen van Jan Dutemple, meester van de artillerie. Naast hem zijn er vijf aparte Duitse en Nederlandse busmeesters bij naam genoemd, met inbegrip van de opzichter van de 'grote busse', alsmede veertien busmeesters uit Valenciennes en Bergen in Henegouwen. Zij hadden 26 man aan extra personeel om te helpen bij het vervoer, de installatie en de bediening van de vuurmonden. Met betrekking tot de mannen uit Holland komen we op acht kanonniers met een onbestemd aantal knechts. Verder waren er zes man aangenomen om 's nachts Montfoort te bestoken met vuurpijlen om de vijanden 'versuft te maken'.²⁷ Daarnaast was er een Nederlandse afdeling haakbusschutters van 33 man sterk, plus vier apart genoemde mannen, die dag en nacht in de (eigen gegraven) schans lagen. Tot slot heeft de bovengenoemde artilleriesmeester Jan Dutemple, in juli nog gravers laten optrommelen uit Waals Brabant. Het betrof 92

man, die van juli tot 9 september voor Montfoort actief zijn geweest.²⁸ Kijken we qua aantallen combattanten alleen naar het geschut, dan zal het niet ruim geschat zijn als we de bediening, los van de gravers, op zo'n tweehonderd man schatten. De meeste vuurmonden lijken opgesteld te zijn geweest in de schans, die op het schetsblad van Dolnstein te zien is. Deze schans wordt in de Hollandse rekening apart besproken waar het gaat om de kosten voor de mannen die hem moesten bouwen en onderhouden. De leiding was in handen van heer Lupolt von Musbach, 'overste schansmeester', die verder soldij ontving voor vier mannen onder zich.²⁹ Verder was er een zekere Hans van Dorn, dienaar van de hertog, werkzaam binnen de schans. Terug nu naar de totale aantallen betaalde oorlogvoerenden aan Hollands-Duitse zijde. Gelet op de apart besproken cijfers voor schutters, medisch personeel, schansen- en werktuigbouwers, stafmedewerkers en andere leidinggevendenden gaat het niet te ver daarvoor minstens vierhonderd man te rekenen, wat het bovengenoemde totaal van combattanten op ruim 5.000 zou brengen. Toch zijn daarmee nog steeds niet alle strijders en helpers contra Woerden en Montfoort geteld. Buiten degenen die voorkomen op de betaallijsten van de Staten van Holland, hebben namelijk ook wapenknechten en ander personeel namens de steden aan de strijd deelgenomen. Hun aantal is lastig te bepalen omdat niet voor alle steden rekeningen over 1490 bewaard zijn gebleven. En waar zulke documenten wel voorhanden zijn, blijken deze qua opzet sterk van elkaar af te wijken. In de rekening van Haarlem is zelfs niets aan oorlogskosten genoteerd.³⁰ Sowieso vindt men er de inzet van de stadsmilities niet omschreven, als zijnde onbetaald.³¹ Gelukkig zijn er wel een paar indicaties te geven voor de totale stedelijke inbreng, aan de hand van de rekeningen van Leiden en Dordrecht. Voor Leiden kan vastgesteld worden dat de stad vier maanden lang twee vendels landsknechten van

respectievelijk tachtig en honderd man bij Woerden en Alphen aan de Rijn op de been heeft gehouden en een kleinere groep van 25 man onder leiding van de schout,³² plus twee groepen gravers van 30 man bij Woerden en 65 man bij Montfoort. Dat de laatstgenoemde eenheid over een schrijver, een vaandeldrager en een trommelaar beschikte, geeft aan dat deze eenheden net zo goed als die van de voetsoldaten in vendels waren georganiseerd. De Leidse gravers te Woerden en Montfoort werden door de stad van 96 spaden voorzien. Worden ze opgeteld bij de andere Leidse vendels, dan komt het totaal uit op effectief 300 man. Voorts leverde Leiden twee chirurgijns die van 25 juni tot 21 augustus in het gasthuis te Oudewater werkzaam zijn geweest. Ten slotte betaalde de stad ook nog drie steenhouders die tijdens het beleg van Montfoort kogels (stenen kloten) moesten bijhakken en rondmaken. Wat Dordrecht betreft leren de stadsrekeningen dat deze stad en haar ommeland eveneens een groot aantal gravers voor het beleg beschikbaar stelde, te weten respectievelijk 145 en 75 man.³³ Van extra detachementen huurlingen was echter geen sprake. Wel leverde de stad de nodige inspanning om Albrechts troepen vanuit Woudrichem en Heusden naar Dordrecht te voeren - en ze later ook weer terug te brengen. Verder had Dordrecht een aandeel in de uitrusting van de vloot die in juli een eind zou maken aan de maritieme operaties van Frans van Brederode in de Zeeuwse en Zuid-Hollandse wateren. De circa 1.000 huurlingen die daarvoor aan de belegeringsmacht voor Montfoort onttrokken moesten worden, werden kort in Dordrecht verzameld en van logies voorzien. Los hiervan heeft Dordrecht net als Leiden ook veel materiaal voor het beleg betaald: hout om blokhuzen te bouwen, meer dan honderd grote aardkorven om de artillerie te beschermen, haakbussen, en buskruit, zwavel en salpeter. Ook Dordrecht betaalde twee steenhouders voor het maken van ronde stenen kogels.

Van Amsterdam is globaal bekend dat het de Hollandse inzet contra Jonker Frans en Jan van Montfoort financieel heeft gesteund.³⁴ Gesproken wordt over een bedrag van 12.000 Andriessguldens,³⁵ waarvan schepen werden betaald. Ook wordt gemeld dat de stad op 26 juni een - qua omvang niet nader bekend - huurlingencontingent naar Montfoort stuurde.³⁶ Verder blijkt Amsterdam 60 gravers betaald te hebben in juni, juli en augustus.³⁷ Gouda met haar omliggende dorpen, waaronder Haastrecht, leverde voor een aantal weken eveneens nog enkele tientallen gravers.³⁸ De stad Gouda ten slotte heeft flink wat kosten gemaakt voor de uitrusting van twee schepen voor de strijd te water.³⁹ De stad financierde ook een paar kleine eenheden huurlingen om Schoonhoven en andere steden te helpen met de bewaking. Buiten deze vier waren er meer steden in Holland die een bijdrage moesten leveren. Denk aan een grote stad als Delft en kleinere steden als Den Briel, Geertruidenberg, Heusden en Gorcum. Nu moeten we bedenken dat de steden in Holland tezamen al het leeuwen-deel van de soldijkosten voor huurlingen voor hun rekening namen. Wat ze extra deden was in de regel gericht op de eigen gemeenschap. Met een flinke slag om de arm mogen we echter wel veronderstellen - uitgaande van de ruim 400 landsknechten en 220 landsknechten van Leiden, Dordrecht, Amsterdam en Gouda, met de vaklieden die de belegeraars logistiek moesten ondersteunen - dat er zeker nog wel 1.000 man door de steden tezamen beschikbaar zijn gesteld. Bovenop de tussentijdse optelling van 5.000 betekent dit voor het totaal een leger van ruim 6.000 man. Dat kon voor de laatste decennia van de vijftiende eeuw aanzienlijk worden genoemd.

Was Dolnstein timmerman-constructeur onder Von Schaumberg?

Paul Dolnstein komt niet in de rekeningen van de Staten van Holland voor. Gegeven de timmermanswerktuigen

die door hem in de tekening van de schans zijn weergegeven, zouden we verwachten hem onder het ingehuurd personeel van dit aanvalsbastion aan te treffen. Daarbij mogen we ervan uitgaan dat hij op de een of andere manier een band had met Wilwolt von Schaumberg, van wie zijn biograaf schrijft dat hij de ontwerper van de schans is geweest. Nu blijken er op naam van Widepolt/Wydepold van Scauwenberch tweemaal uitgaven te zijn geboekt van respectievelijk 12 en 20 gulden, voor onkosten die hij had besteed aan constructeurs van de schans.⁴⁰ Verder stuitte we los daarvan nog op loon voor een 'knecht' die twee maanden onder heer Wilbert van Scamberg in de schans diende. Dat brengt ons op de leiding van de gevechtshandelingen voor Montfoort. In zijn biografie wordt de uit Franken afkomstige militair Von Schaumberg, die in 1486 en 1487 al onder Albrecht van Saksen in Hongarije had gediend, voor de periode nadien voorgesteld als Albrechts rechterhand of chef staf. Dat geldt ook ten aanzien van het beleg van de stad Montfoort, waarvoor volgens biograaf Ludwig von Eyb alles gedaan is om haar te bedwingen met bolwerken, schansen aanleggen, graafwerk verrichten, schieten en werpen. Letterlijk heet het dat Von Schaumberg 'Angeber und Baumaister' (bedenker en architect) van alle operaties was.⁴¹ Hij zou de belegeringswerktuigen hebben laten vervaardigen en de bevelen hebben gegeven tot het uitvoeren van stormaanvallen. Deze vooraanstaande positie krijgt in de biografie extra kleur door de mededeling dat Von Schaumberg na de gunstige afwikkeling van het beleg door de Staten van Holland werd vereerd met een bonus van 500 gulden, als eerste staflid na hertog Albrecht zelf die 2.000 gulden geschonken kreeg. Diverse details in de Montfoortepisode van Von Schaumbergs biografie bevestigen dat hij als assistent van Albrecht van Saksen een bevelvoerende rol bij de belegering heeft gespeeld. Hierboven is al een aantal gememoreerd. Uit een uit circa

1488 daterende *Hofordnung* van de hertog is bekend dat Von Schaumberg toen tot diens entourage behoorde en dus ook door de hertog als gunsteling is betaald.⁴² De penningen daarvoor zullen tijdens de Jonker Fransenoorlog beschikbaar zijn gekomen uit het bedrag dat de Staten van Holland voor Albrechts diensten hadden aangeboden. De hertog toucheerde namelijk voor de tijd dat hij in Holland was voor zichzelf en zijn 'Huysgesinde' 4.296 goudgulden per maand, wat uiteindelijk uitkwam op een eenmalig totaalbedrag van 12.588 goudgulden.⁴³ Om die reden hoefde Von Schaumberg misschien niet, zoals de diverse huurlingenkapiteins,⁴⁴ soldij van Holland te ontvangen en komen we hem ook niet als gecontracteerd bevelhebber tegen in de rekening van de Hollandse thesaurier. Diezelfde oorlogsrekening laat echter op andere punten doorschemeren dat Von Schaumberg minder heroïsch en zichtbaar leidend bij Montfoort is geweest dan zijn biograaf ons wil doen geloven.⁴⁵ In een uitvoerig onderdeel aan het slot van de rekening, waarin alle bonussen zijn genoteerd die na afloop van het beleg aan allerlei personen zijn uitgedeeld, zijn buiten hertog Albrecht, voor wie inderdaad zelfs een jaarlijkse toelage van 2.000 goudgulden beschikbaar is gesteld, na elkaar vier met name genoemde raadsleden van Albrecht opgevoerd alsmede flink wat lager dienstpersoneel zoals zijn secretaris, deurwaarder, trompetter, kanseliersklerk en keukenschrijver.⁴⁶ Al deze leden van het 'Huysgesinde' werden extra beloond met bedragen in afnemende hoogte, met uitzondering van uitgerekend Wilwolt von Schaumberg. Het lijkt me een aanwijzing dat in het beleg van Montfoort de dagelijkse militaire leiding niet bij Schaumberg berustte maar eerder bij Albrecht zelf, de Hollandse stadhouder Jan van Egmond en graaf Adolf van Nassau-Wiesbaden, hofmeester en vertrouweling van Maximiliaan. Zij komen veelvuldig voor in de rekeningen omdat op hun aanwijzingen en verzoeken veel personeel voor verschillende taken is ingehuurd.

Bij deze grootschalige oorlogsinspanning die eerst en vooral op de inname van de stad Montfoort was gericht zal Dolnstein - zo is nu mijn hypothese - door Wilwolt von Schaumberg in dienst zijn genomen om binnen de schans bepaalde belegerings- en oorlogswerktuigen van hout te ontwerpen en construeren. Niet als enige, want er blijken ook andere ambachtslieden te zijn ingeschakeld. Bijvoorbeeld Hans Scuts van Straesborch, die was aangenomen om met een aantal gezellen '... een brugge te maken die men int stormen gebesicht heeft'.⁴⁷ Het ligt voor de hand dat Paul Dolnstein, als nog jonge constructeur, voor hem, of ook samen met hem, heeft gewerkt. We volgen in dit opzicht Danielle Skjelver die, rekening houdend met Dolnsteins latere opdracht in Saksen om als *Rechnungsführer* de bouw van de brug bij Torgau te begeleiden,⁴⁸ in de afbeelding van diverse gereedschappen in de Montfoortschets een verwijzing ziet naar Dolnsteins oorspronkelijke werk als timmerman.

Paul Dolnstein als constructeur én verteller

Voordat we hier verder op ingaan lijkt het nuttig eerst de bij de Dolnsteins tekening van het Beleg van Montfoort behorende teksten te ontleiden. Het gaat zowel om de notitie op de tekening, als de als bijschrift bedoelde tekst die kortgeleden in een archiefinventaris te Weimar tevoorschijn is gekomen. De eerste luidt vrij vertaald dat

... hertog Albrecht voor Montfoort in Holland een sterk bastion heeft [ondermijnd en] af doen graven en daaruit [de vijand] met geweld verdreef. Daarbij werd ik, Dolnstein, ervoor [staande], onder de rechter arm met een pijl geschoten [geraakt]. Met zo'n stommiteit kan men op een dapperder manier eindigen.⁴⁹

De Weimarnotitie⁵⁰ zou ik willen weergeven als:

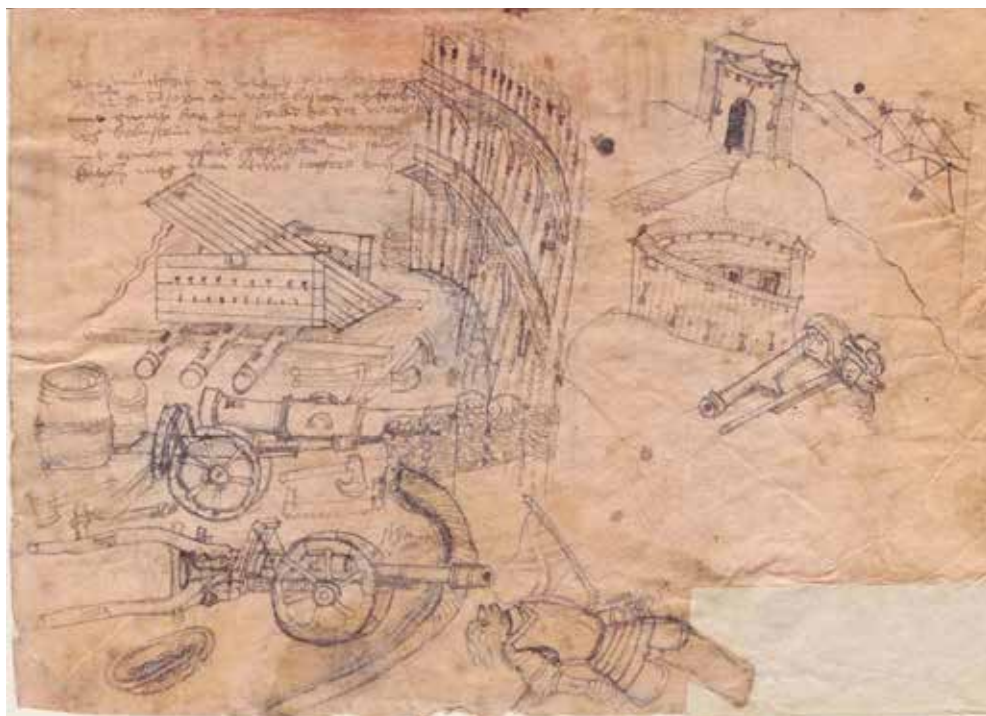
De andere zijde van het blad [betrekking hebbend op *Älvsborg* in Zweden] geeft het beleg van de Montfoort in Holland weer, een stad

die door hertog Albrecht van Saksen na twee mislukte bestormingen toch is veroverd in tijd van een kwart jaar. Daarbij is in vol daglicht een bastion [van de tegenstander] ondermijnd en afgegraven,⁵¹ is het water uit de stadsgracht afgedamd en is dat water vervolgens met twee rosmolens van elk vijf ellen hoog [geconstrueerd] in een schans leeg-gemalen. Beide [acties] heeft Paul Dolenstein getekend ter wille van de overlevering.

Een marginale, rood onderstreepte kant-tekening van een latere hand bij deze tweede hoofdttekst meldt dat beide tekeningen voorhanden zijn. Jammer genoeg blijkt dat laatste niet meer het geval. De vondst laat echter wel de conclusie toe dat er buiten het overgebleven schetsblad nóg een tweede aan Montfoort gewijd was, met twee vermoedelijk ook weer met elkaar verbonden schetsen: één van het veroverde bastion, en één van twee rosmolens achter een schans die

water uit de stadsgracht van Montfoort moesten pompen om een droog aanvalsveld te creëren.

Hoe die verdwenen schetsen eruit hebben gezien weten we natuurlijk niet. We kunnen alleen proberen de wel overgeleverde tekeningen te toetsen aan de verhalende bronnen en de rekeningen. Op het eerste gezicht lijken ze bedoeld om allerlei belegeringswerktuigen zo precies mogelijk uit te beelden. Dat geldt het sterkst voor alle elementen op de linkerszijde van blad 13 (afb. 4) met afbeeldingen van afzonderlijke objecten, die alle zijn geplaatst achter een twee verdiepingen hoog, aan de binnenkant van galerijen voorzien houten bastion. Dit bastion wordt aan de rechterzijde geflankeerd door een kanonopstelling met een borstwering, die extra wordt beschermd door aardkorven. Ter hoogte van de bedoelde borstwering lezen we het door Dolenstein geschreven woordje 'schantz'. Goed te herkennen zijn hier twee stuks veldartillerie op verrijdbare affuiten en een liggende zware kanonsloop, met

4 Paul Dolsteins Schets 13: het beleg van Montfoort. FOTO UIT DELVER 2012.

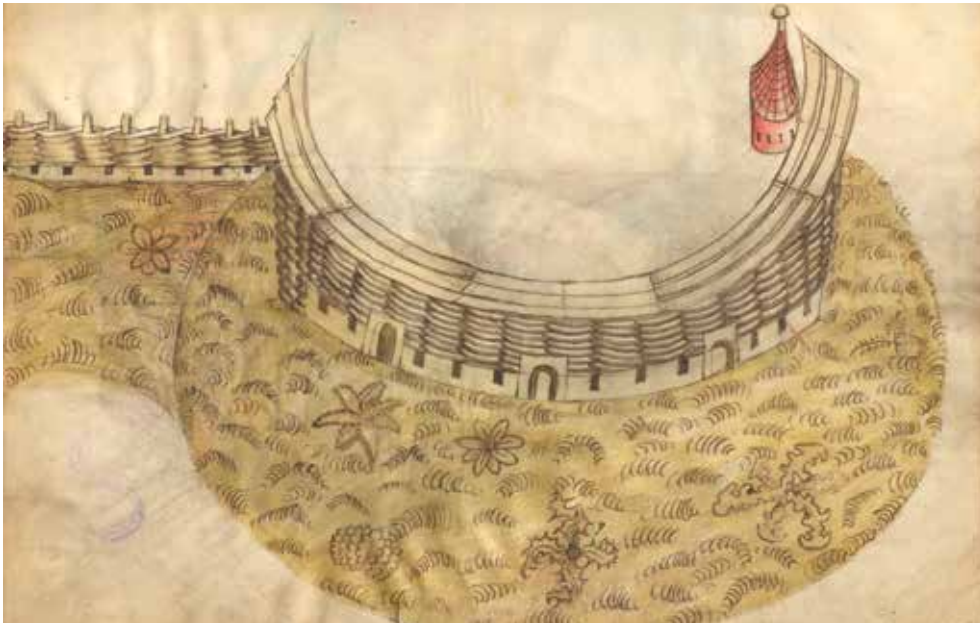

5 Voorbeeld van een *Büchsenschirm*, uit het *Kriegsbuch* van Ludwig von Eyb uit 1509, blad 220v.

COLLECTIE UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK FRIEDRICH-ALEXANDER-UNIVERSITÄT ERLANGEN-NÜRNBERG, INV.NR. H62/MS.B. 26.

daarachter tonnen die mogelijk buskruit bevatten. Verderop is een klaphoutconstructie op rondhouten te ontwaren die op balken naar voren (en achteren) bewogen kan worden. Aangezien er een aantal timmerwerktuigen naast ligt, lijkt het alsof er nog aan gewerkt wordt, achter en onder bescherming van het al genoemde bastion. Een vergelijking met soortgelijke klap- of draaihoutconstructies in de populaire *Kriegsbücher* van die tijd, waaronder één van Von Schaumbergs biograaf Ludwig

von Eyb (afb. 5), leert dat er verschillende van deze bekend waren in de vijftiende eeuw. Ze werden aangeduid als schermen. Sommige waren duidelijk bedoeld om een vuurmond af te dekken wanneer die niet in actie was.⁵² Andere gaven dekking aan geniesoldaten die stenen uit de muur moesten loswrikken om deze te laten instorten. Weer andere moesten haakbuschutters of andere combatanten helpen bij de bestorming van een bres in een wal.⁵³ Het klaphout kon dan

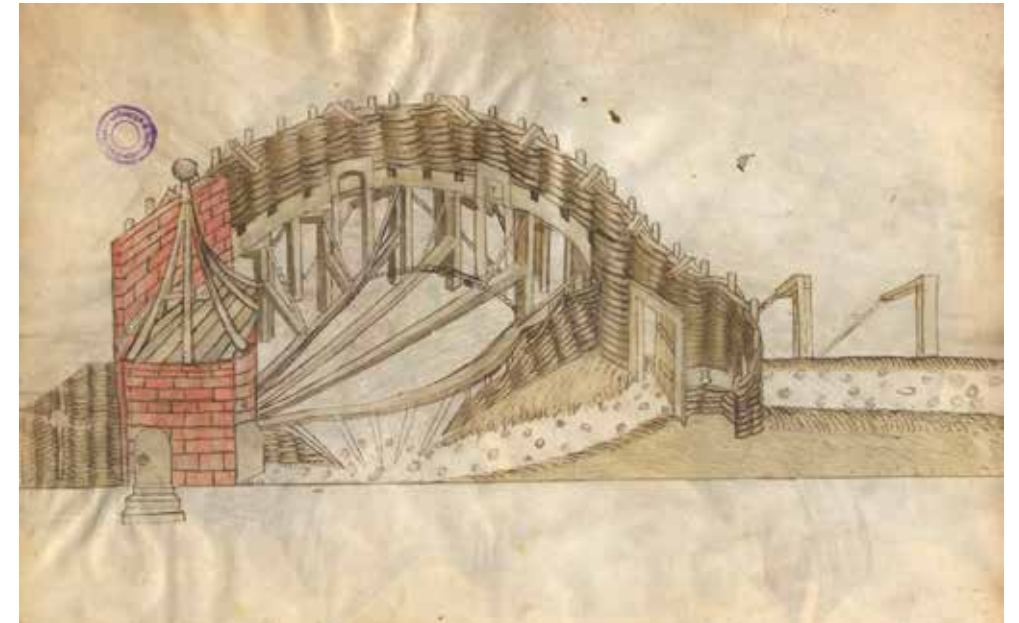

6 Twee tekeningen uit het *Kriegsbuch* van Ludwig von Eyb uit 1509, blad cr en cv. Het gelegenheidsbolwerk of de schans is zowel vanbuiten als vanbinnen weergegeven. De constructie van houten pijlers en vlechtwerk van takken is goed zichtbaar.

COLLECTIE UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK FRIEDRICH-ALEXANDER-UNIVERSITÄT ERLANGEN-NÜRNBERG, INV.NR. H62/MS.B. 26.

aan de voorzijde neergelaten worden bij de voortgaande beweging, met de schutters onder het achterste vlak. Zodra de opening in de bres was bereikt, werd het klaphout met behulp van een (hier zichtbaar) koord of touw gekanteld en konden de schutters meteen vuur geven vanonder het voorste vlak. De tekening toont in elk geval dat Dolnstein met dit type belegeringswerktuigen bekend was. Wellicht kende hij ze via Von Eyb (en Wilwolt von Schaumberg). Dat geldt ook voor de combinatie van een houten bastion met een aarden artillerieschans, waarvoor evenzeer parallellen in toenmalige *Kriegsbücher* (afb. 6) te vinden zijn. Het gaat dus zeker om precieze afbeeldingen die verwijzen naar bekende militaire objecten. Tegelijkertijd bieden ze echter meer dan dat en vertellen ze samen ook een verhaal. Dat blijkt het duidelijkst uit de schetsen op de rechterzijde van het blad, alwaar de verdediging en verdedigers worden uitgebeeld. Bovenaan zien

we een stadspoort met daarvoor een brug die toegang geeft tot de poort en de stad. De poort sluit aan weerszijden aan bij een muur, waarachter daken van huizen te zien zijn. Aan weerszijden van de brug zijn enkele kronkelende lijnen getekend die de oever van een gracht aangeven. Op de voorgrond, min of meer bij de brug, is een halve maan van hout getekend, met schietgaten en een overkapping om de schutters te beveiligen. Ter wille van het perspectief is het front enigszins rechtsom gedraaid zodat de toeschouwer een blik erbinnen wordt gegund. Op die manier is zichtbaar dat het bouwwerk, net als het eigen belegeringsbastion, van een binnengalerij is voorzien voor het posteren van soldaten. Omdat terzijde ook twee gehelmde schutters worden weergegeven - één met een grote en één met een kleine haakbus, zij het naar verhouding relatief groot - kan worden aangenomen dat dit bastion aan de belegerden van Montfoort toebehoorde. Het moet dan wel gaan om de *Bastey*

waarvan in Dolnsteins beide notities wordt vermeld dat Albrecht van Saksen er na ondermijning de tegenstanders uit heeft weten te drijven. Interessant is verder dat Dolnstein ook de kogels tekent die door beide mannen zijn afgevuurd. Het ging hem zonder twijfel om de weergave van een gevechtsactie, meer in het bijzonder van een tegenaanval die voor de belegerden succes had. Er blijkt door hen namelijk een niet gehelmde maar verder compleet geharnaste wapendrager te zijn neergeschoten. Deze is liggend op de voorgrond afgebeeld. Getuige het vaandel met het Andrieskruis in zijn hand behoorde hij tot de Bourgondisch-Habsburgse legermacht. Omdat in alle verhalende bronnen, alsook in de rekening van Holland, melding wordt gemaakt van het sneuvelen van de graaf van Zollern bij de tweede, mislukte stormaanval van 26 juli, denk ik dat hij de afgebeelde militair is.⁵⁴ Sinds het overlijden van zijn vader en oudere broers voerde deze Frederik Eitel de titel graaf van Hohenzollern. Hij was met Maximiliaan van Oostenrijk naar de Nederlanden gekomen, had met hem deelgenomen aan de Slag bij Guinegatte, was één van zijn legeraanvoerders geweest

voor Utrecht in 1483 en was in 1488 tot admiraal van de Nederlanden benoemd. Hij volgde als zodanig de opstandige Filips van Kleef op, ook al zal hij van huis uit niet met maritieme zaken vertrouwd zijn geweest.⁵⁵ Van Zollerns dood maakte op tijdgenoten grote indruk in het bijzonder omdat hij de laatste was van drie broers die elk in een oorlogssituatie het leven hadden gelaten. Zo is de boodschap van Dolnstein hier nauwelijks mis te verstaan, rekening houdend met de notitie over de (lange) duur van het beleg, de twee mislukte bestormingen, én het gegeven dat de tekenaar door een pijl was geraakt. Dolnstein wilde met zijn tekeningen ook duidelijk maken dat Montfoort een harde noot was om te kraken. De tegenstand was sterk en had behalve Van Zollern ook hemzelf bijna het leven gekost.

Het verloop van het beleg

Montfoort was een stadje met vermoedelijk nog geen 1.000 inwoners in 1490 en dus een aantal weerbare eigen burgers van niet meer dan 200.⁵⁶ Hoe is het dan mogelijk dat de belegering ervan door een omvangrijke, goed uitgeruste strijdmacht van ruim 6.000 man ruim een kwart jaar

7 Stadsplattegrond van Montfoort van Jacob van Deventer, circa 1540-1560.
COLLECTIE HET UTRECHTS ARCHIEF, CAT.NR. 200212.

in beslag heeft genomen? Laten we voor het antwoord eerst naar de ligging van de stad en de opzet van de stadsverdediging kijken, om vervolgens na te gaan welke opties de belegeraars hadden, welke strategie ze hadden ontwikkeld en hoe hun aanvallen zijn verlopen. Zoals vrijwel alle steden in de Nederlanden is Montfoort in het midden van de zestiende eeuw gekarteerd door Jacob van Deventer. Zijn schets (afb. 7), hoewel schematisch, laat goed zien hoe de nederzetting als een gekantelde rechthoek van zuidwest naar noordoost langs de rivier de Hollandse IJssel was gesitueerd, met de grote burcht als draaipunt middenonder. De stad was voorzien van een gracht en een stenen ommuring met drie poorten en 24 verdedigingstorens. Met name de hoektorens lijken extra verstevigd te zijn geweest. De gracht was grotendeels door een smalle landtong of dijk van de rivier gescheiden. De stad had slechts in het noorden aansluiting op de rivier

door een klein binnenwater oostelijk van de grote Noorderpoort, dat als haventje fungeerde. De muurtoren hier stond bekend als de Waterpoort. Het kan niet anders of stadsgracht en rivier stonden er met elkaar in verbinding zodat het water in de gracht op peil kon blijven. Zowel de Van Deventerkaart als de kadastrale kaart van 1832 laten zien dat die gracht in het westen, zuiden en oosten een breedte had van meer dan 30 meter. Alleen aan de noordzijde langs de IJssel moet hij smaller zijn geweest in de tijd dat de gracht van de rivier gescheiden was en de landtong nog niet was weggegraven zoals in 1832 (afb. 8). Voor de legermacht die zich begin mei per schip naar Montfoort begaf lag het logistiek voor de hand het zwaartepunt van het beleg op de noord- en westkant van het stadje te richten. De oostzijde was immers moeilijk bereikbaar en aan de zuidzijde was het immense kasteel met zijn muren en brede gracht zodanig dominant dat een aanval daar weinig

8 Montfoort in 1832. Rivier en stadsgracht vallen in 1832 samen. Het kasteel is eind zeventiende eeuw afgebroken. Ook de ommuring met verdedigingstorens was in 1832 niet meer aanwezig. GIS-weergave van de kadastrale kaart van 1832 op hisgis/utrecht.nl.

kans van slagen zou hebben. Dat wordt bevestigd door de Hollandse rekening waar wordt gemeld dat achter het slot van Montfoort een 297 man sterk Nederlands vendel onder leiding van Jeronimus Ley, meesterjager van Gelre, was gelegerd, gesteund door een bezetting van 27 man in een daarachter opgetrokken blokhuis.⁵⁷ Dit waren troepen die duidelijk niet bedoeld waren om de hoofdinzet te dragen. Aan de noordzijde was de stad het kwetsbaarst omdat ze daar, zoals gezegd, voor het aanmeren van schepen en voor de drinkwatervoorziening een verbinding had met de rivier. Burggraaf Jan lijkt zich daarvan bewust te zijn geweest. Want daar waar de landtong - in de vorm van een dam of een steiger - met de stad verbonden was, had hij een extra houten bastion laten construeren, vermoedelijk al enige tijd vóór het beleg. Dit was de halvemaanvormige *Bastey* die door Dolnstein is getekend en die in de kroniek

van Jean Molinet wordt vermeld als waardevol verdedigingswerk.⁵⁸ Echte zekerheid over de plek is er niet omdat er geen sporen van het bastion zijn overgebleven, in de bodem noch in de archieven. We moeten de halve maan echter wel juist daar op de hoek veronderstellen omdat zo'n verdedigingswerk nergens anders nut kan hebben gehad. Een idee over hoe dit bastion was geconstrueerd en door de verdedigers kon worden bereikt biedt het door Cornelis Anthonisz in 1539 afgebeelde houten bolwerk in het IJ bij Amsterdam (afb. 9), dat de stad aan de waterkant tegen aanvallers moest beschermen. De latere gekleurde versie van de kaart laat zien dat deze versterking via een steiger verbonden was met de schuin erachter gelegen verdedigingstoren van de stad. Schuin tegenover deze vooruitgeschoven fortificatie van Montfoort zal, vermoedelijk iets meer naar het westen, de bele-

9 Weergave van een houten bolwerk in het IJ op de *De vermaerde koopstad van Amstelredam*, de derde uitgave van een stadsplattegrond door Cornelis Anthonisz uit 1545-1553.

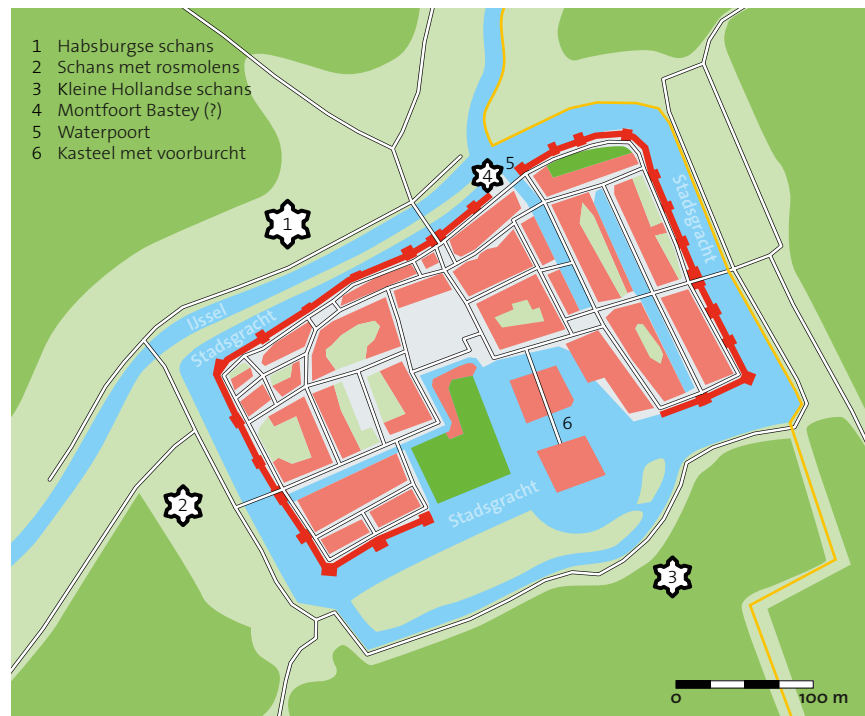
STADSARCHIEF AMSTERDAM/COLLECTIE ATLAS DREESMANN, INV.NR. 10094-5001. FOTO BEELDBANK STADSARCHIEF AMSTERDAM, AFB. 010094007921.

geringsschans zijn opgericht die door Dolnstein is afgebeeld. Die lijkt al snel na de aankomst van het leger op 2 mei functioneel te zijn geweest.⁵⁹ Na een zestal weken voorbereidende beschietingen en de constructie van een brug kon begin juli de stormaanval worden uitgevoerd. Alle kroniekschrijvers maken duidelijk dat dit geen succes was. Cornelis Aurelius meldt als bijzonderheid dat deze eerste bestorming voornamelijk is uitgevoerd door de Henegouwers of Waalse huurlingen, met de kanttekening dat hun aanval zou zijn afgeslagen wegens gebrek aan steun van de Duitsers. Of dit werkelijk het geval is geweest, valt niet na te gaan. Feit is wel dat er nadien nieuwe troepen uit Wallonië zijn aangevoerd,⁶⁰ uitgerust met handbogen, die blijkbaar goed bruikbaar waren vanwege hun vermogen om een aanhoudende regen van pijlen op de verdedigers los te laten.

Ondertussen pleegden de verdedigers regelmatig uitvallen, waarbij ze ook de schans aanvielen. Jan van Naaldwijk geeft daar diverse details over. Onder leiding van Barnt van Duven⁶¹ zouden ze daar dobbelende landsknechten gedood hebben en andere soldaten gevangen hebben genomen en terug naar Montfoort hebben gevoerd. Een waaghals zou zelfs regelmatig op handen en voeten naar de schans zijn gekropen om te luisteren naar wat de soldaten met elkaar bespraken, om dan een wapen of vaandel te pakken en hen daarmee te sarren tot ze achter hem aan kwamen, waarna hij al slootje springend de weg naar de stad weer wist te vinden zonder dat de vijanden hem durfden te achtervolgen.⁶² De mislukking leerde de belegeraars dat er tevoren meer inzet van de artillerie noodzakelijk was. Von Eyb verwoordt dit zó, dat de hertog zijn kapitein Wilwolt

von Schaumberg opnieuw liet beginnen 'und wart die mauer auf der erden weg geschossen'.⁶³ In deze fase lijkt ook het Montfoortse buitenbastion te zijn veroverd, in brand gestoken en met de grond gelijk gemaakt, zoals Dolnstein aangeeft. Daarbij vielen aan beide kanten veel doden en gewonden omdat de belegerden zich hier hardnekkig verdedigden. Molinet schrijft niet zonder bewondering dat 'les gens d'armes' van Montfoort zich niet laf toonden en zich heftig verzetten. Nadat deze actie door het overtal der Duitsers was geslaagd, lukte het de belegeraars de stadsgracht op te komen met een boot. Volgens de Hollandse rekening is er op 20 juni geld betaald op verzoek van hofmeester Adolf van Nassau voor 30 man die '... t scip in den stede graven van Montfoerd gebracht hebben'.⁶⁴ Welk doel dit diende wordt er niet bij gezegd, maar er is niet veel fantasie voor nodig om te veronderstellen dat dit vaartuig een brug moest stutten waaroverheen de stad opnieuw kon worden bestormd. Eer het bevel tot die tweede bestorming kon worden gegeven moest echter in de nacht van 18 op 19 juli plotseling een deel van de troepen bij Montfoort worden vrijgemaakt om zich te Dordrecht in te schepen. Dit om de kapervloot van Jonker Frans van Brederode en Jan van Naaldwijk te bestrijden, die kort tevoren voor deze stad was opgedoken. Weliswaar hadden Brederode en de zijnen de stad niet kunnen innemen, maar ze zeilden nadien wel vrij rond in de Zeeuwse wateren om er de kustplaatsen te brandschatten. We meldden al dat dit intermezzo gunstig afliep voor de Bourgondisch-Habsburgse macht, met een totale overwinning op 26 juli. De tweede bestorming van Montfoort vond drie dagen nadien plaats, op 29 juli. Niet helemaal zeker is dat de troepen die Jan van Egmond op de schepen hadden gediend en die hoofdzakelijk uit Nederlanders en Walen bestonden, toen alweer terug voor de stad waren. De belegeraars en belegerden zullen echter wel van de afloop op de hoogte zijn geweest en er extra motivatie aan hebben ontleend.

Desondanks ging het voor de aanvallers opnieuw mis. Volgens Von Eyb werd de stad op drie plaatsen aangevallen. Zijn verhaal draait echter om het punt waar opnieuw een stormbrug was gebouwd. In de *Divisiechroniek* wordt verteld dat deze constructie tijdens de aanval op de bodem van de gracht terecht kwam waardoor de opzet van de aanval tenietging.⁶⁵ Von Eyb, van zijn kant, wijst een andere oorzaak aan. Hij stelt vast dat het ridderlijk en mannelijk verweer van de verdedigers de doorslag gaf. Wilwolt von Schaumberg zou hen zelf van dichtbij, staande op de stadsmuur, niet zonder waardering bezig hebben gezien: het waren 'guete gesellen' of *stalbrüeder*, voor het merendeel afkomstig uit Gelre en Kleef. Zij staken iedereen neer die tot aan de bres in de muur had kunnen naderen, waardoor er al snel een vlucht onder de landsknechten van hertog Albrecht ontstond en zij de gevechtsformatie verlieten om bescherming te zoeken achter de grote schans. Daarbij speelde volgens Von Eyb ook een rol dat de Montfoorders geschat op de brug wisten te plaatsen en zo op de bestormers konden schieten. Het moet voor de huurlingen van hertog Albrecht een drama zijn geweest, met vele gewonden en ook doden onder wie de graaf van Zollern en minstens twee vendelkapiteins. De les die snel uit dit tweede échec werd getrokken was dat voor een succesvolle aanval het water uit de stadsgracht afgevoerd moest zijn, zodat de stad van meer kanten geattaqueerd kon worden. Het moet kort nadien zijn geweest dat er volgens Dolnstein twee rosmolens van vijf el hoog achter een verschansing werden gebouwd, waarmee water uit de gracht gemalen kon worden. Dit kon alleen als de gracht bij het gesloopte Montfoortse bastion helemaal was afgedamd en geen water meer uit de rivier ontving. Dit bericht van Dolnstein over de rosmolens is absoluut geloofwaardig. Ook Von Eyb spreekt van een molen.⁶⁶ En Jan van Naaldwijk schrijft met zoveel woorden dat de belegeraars de '[gracht] ... der stede droech ghemalen [hebben]'.⁶⁷ Blijkens de

10 De veronderstelde belegeringssituatie. KAART JOHAN FEIKENS, FRYSKE AKADEMY LEEUWARDEN, VORMGEVING JEROEN TIRION.

Hollandse rekening zijn voor dit doel vier waterstaatstechnici ingezet, alsmede een groot aantal gravers, die een (dwars-?)dijk hebben doorgestoken en sloten hebben uitgediept, waarlangs het water uit de gracht van Montfoort kon worden geleid.⁶⁸ Qua richting kan dit niet anders dan naar het westen toe zijn geweest, omdat door het verval het water alleen daarheen kon afstromen (afb. 10). Von Eyb weet te melden dat deze klus binnen drie dagen was geklaard, zodanig dat de stad nu overal aanvallend bereikbaar was. Dat laatste lijkt echter al te optimistisch ingeschat, want ook een lege gracht blijft door haar modder moeilijk om met zwaarbewapende soldaten doorheen te banjeren.

Opgelegde vrede

Toch was het niet door deze actie dat er in de loop van augustus een eind kwam aan het beleg. Anders dan sommige historici het voorstellen heeft Montfoort zich niet direct aan hertog Albrecht overgegeven en

gecapituleerd,⁶⁹ al is wel duidelijk dat de militaire pressie hem wel toegankelijk heeft gemaakt. Het was immers slechts een kwestie van tijd eer zijn stad overmeesterd zou worden. De kronieken, met uitzondering van Molinet, melden duidelijk genoeg dat er begin augustus een zoenprocedure op gang werd gebracht door Engelbrecht van Nassau, heer van Breda, en Karel van Croy, heer van Chimay. Von Eyb is de enige die een derde mediator noemt, namelijk Jan van Cruiningen, één van de aanzienlijkste edelen van Zeeland.⁷⁰ Dit zal met toestemming en op gezag van Maximiliaan zijn gebeurd. De genoemde vooraanstaande edelen waren namelijk vertrouwelingen van de Rooms-koning. Gezien de tijd die zij nodig hebben gehad om naar Gouda, Woerden en Montfoort te reizen en het overleg tussen Albrecht van Saksen en Jan van Montfoort te voeren, moeten ze wel kort na de tweede mislukte bestorming in actie zijn gekomen. Volgens Cornelis Aurelius was het hun erom te doen verdere

‘... schade, hinder, grote verderfelijke onkosten en bloedstorting te voorkomen’.⁷¹ Hun initiatief zal mede ingegeven zijn door het sneuvelen van hun mede-raadsheer en standsgenoot collega Frederik Eitel van Zollern. Ze wisten bovendien dat de drie bemiddelaars voor Jan van Montfoort acceptabele scheidsrechters zouden zijn. Jans moeder Margaretha was een Van Croy, want dochter van de Bourgondische staatsman Anton van Croy.⁷² Karel van Croy, die in 1486 door Maximiliaan tot vorst van Chimay was verheven, was een kleinzoon van diens broer Jan. Zijn vader was dus een volle neef van de burggraaf, en hij zelf een achterneef. Engelbrecht was eveneens aan Jan verwant. Hij is in die hoedanigheid als Jans voogd opgetreden in de jaren 1460-1465, toen Jan minderjarig was.⁷³ Jan van Cruiningen ten slotte, kamerheer van Maximiliaan sinds 1477, had een nauwe relatie met Jan van Montfoort als echtgenoot van diens dochter Agnes, met wie hij kort voor 1490 in het huwelijk was getreden.⁷⁴

Cornelis Aurelius stelt in zijn *Divisiechroniek* dat de heren Nassau en Chimay - en dus ook Van Cruiningen - vrede wisten te bewerkstelligen tussen hertog Albrecht van Saksen en Jan van Montfoort. Met dit doel ontmoetten beide partijen elkaar in de dorpskerk van Linschoten, halverwege tussen Woerden en Montfoort, waarbij het gevolg van Jan van Montfoort niet minder dan twintig man telde.⁷⁵ Het bewaard gebleven traktaat is niet gedateerd,⁷⁶ maar op een latere kopie uit 1518 is de datum 24 augustus opgegeven.⁷⁷ Bij het passeren van de akte die dag, in de eetzaal van de burcht van Montfoort, waren volgens Willem van der Sluys naast Jan ook diens beide ooms Zweder en Gijsbert van Montfoort aanwezig, alsmede zijn jongere broers Willem en Henrick.⁷⁸ Ongetwijfeld zijn laatstgenoemden bij de onderhandelingen betrokken geweest als verdedigers van de stad. Michiel van Gent meent dat Jans echtgenote Willeme van Naaldwijk de verdediging heeft geleid,⁷⁹ maar het ligt meer voor de hand dat één van haar zwagers het werkelijke bevel heeft gevoerd.

Hoe dit ook zij, Jan van Montfoort moest zijn verlies nemen, maar wist dankzij zijn hoge geboorte ook nu weer veel van zijn patrimonium, macht en invloed te behouden. Dat was heel anders dan bij de overige Hoekse kopstukken, die samen met Frans van Brederode al eerder gevangen waren genomen en daarna waren geëxecuteerd. Uiteraard diende hij Albrecht vergiffenis te vragen voor wat hij en de zijnen Maximiliaan en Filips en hun onderdanen hadden aangedaan. Ook zijn burgers van Montfoort moesten, alleen in hemden gekleed, hun lot aan Albrecht opdragen, die hen vervolgens zou pardonneren. De ballingen en huurlingen die de stad mede hadden verdedigd, waren echter vrij om te vertrekken. Kroniekschrijver Jan van Naaldwijk verhaalt verder beeldend dat Albrecht van Saksen Jan van Montfoort te verstaan gaf dat hij van nu af de titel van burggraaf niet meer mocht voeren maar alleen die van heer, wat wel inhield dat hij de heerlijkheid Montfoort mocht behouden. Logischerwijs was het hem niet meer toegestaan ballingen te huisvesten. Zijn huis en stad zouden voortaan ‘open’ zijn voor Holland. De vernielde vestingwerken van de stad mocht hij gedurende tien jaar niet herstellen. Zijn verdere geschiedenis leert dat hij er nadien wéér in is geslaagd een machtspositie te veroveren, niet zozeer in Holland dan wel in het Nedersticht, waar hij onder meer als het meest vooraanstaande lid van de Ridderschap in 1499-1500 als stadhouder-generaal optrad voor de afwezige bisschop Frederik van Baden.⁸⁰

Conclusie

Het verloop van het Beleg van Montfoort blijkt treffend te zijn weergegeven in schets 13 van Paul Dolnstein. Afgezien van de precieze tekening van de belegeringswerktuigen geeft de tekening een indicatie van de lange duur en de hardnekkige verdediging door de belegerden. Een combinatie van Dolnsteins informatie met de beschikbare verhalende bronnen en de volledig overgeleverde rekening van de oorlogskosten betaald door de Staten

van Holland, onthulde dat het meer dan 6.000 man sterke belegeringsleger twee keer tevergeefs en met zware verliezen een stormaanval op Montfoort heeft uitgevoerd. Hoewel de Habsburgse huurlingen met aanhoudend wapengeweld enorme druk op Montfoort uitoefenden, werd het beleg uiteindelijk beëindigd door een scheidsrechterlijk gesloten vredesverdrag. Dit na bemiddeling door drie hoge Bourgondisch-Habsburgse edelen, die niet toevallig alle drie een nauwe familieband hadden met Jan van Montfoort. Het verdrag liet Jan van Montfoort in het bezit van zijn kasteel en heerlijkheid. Alle gegevens wijzen erop dat de lange duur niet te wijten was aan terughoudendheid van de aanvallers. Ze deden veel moeite de stad op de knieën te krijgen, met schansen, langdurig artillerievuur, stormaanvallen en ingenieuze belegeringsconstructies. De verklaring zal dus gezocht moeten worden in de kwaliteit van de verdediging, zowel van de stad als van de mannen die haar verdedigden. Wat dat laatste betreft, onderstreepte Von Eyb de vechtlust van de Montfoortse landsknechten die waren ingehuurd uit Gelderland en Kleef. Zij bleken meer dan opgewassen tegen de Duitse en Waalse voetsoldaten van hertog Albrecht. De stadsmilitie zal ook een bijdrage hebben geleverd. Belangrijker was echter de kracht van de vesting zelf - de combinatie van een brede gracht, stadsmuren versterkt met talloze torens en een indrukwekkend kasteel, geflankeerd door een moerassig polderlandschap waarin vanwege de slappe veengrond geen grote aanvalsmacht ingezet kon worden. Belegeraars konden Montfoort alleen benaderen langs de stevige rivieroever. Hierdoor had de stad al in 1483 met succes een belegering doorstaan. Ook in 1490 leek zij lang stand te kunnen houden. Tot op zekere hoogte demonstreerde Montfoort daarmee de kracht van goed ontwikkelde stadsverdedigingen in een agrarisch veenlandschap dat gemakkelijk omgezet kon worden in een onbegaanbaar moeras. In die zin

was Montfoort een voorbode van het militaire succes van de Nederlandse opstandelingen een kleine eeuw later.

Hans Mol studeerde middeleeuwse geschiedenis en historische geografie aan de Vrije Universiteit Amsterdam, waar hij in 1991 promoveerde op een boek over de Friese kloosters van de Duitse Orde. Van 1986 tot 2023 werkte hij als mediëvist bij de Fryske Akademy in Leeuwarden. Van 2003 tot 2020 was hij namens dit instituut tevens verbonden aan de Universiteit Leiden als bijzonder hoogleraar middeleeuwse geschiedenis van de Friese Landen. Zijn aandachtsgebieden zijn nederzettingen en rurale geschiedenis, kerk en kloosterwezen in de middeleeuwen, oorlogsvoering en de geestelijke ridderorden in de Nederlanden. Hij is mederedacteur van *De Vrije Fries*, bestuurssecretaris van de Internationale Kommission zur Erforschung des Deutschen Ordens en voorzitter van de (Nederlandse) Vereniging voor Landbouwgeschiedenis.

AFKORTINGEN

ELO	Erfgoed Leiden en Omstreken
HUA	Het Utrechts Archief
NA	Nationaal Archief, Den Haag
NHA	Noord-Hollands Archief, Haarlem
SAMH	Streekarchief Midden-Holland, Gouda
THW	Thüringisches Hauptstaatsarchiv Weimar
UBEN	Universitätsbibliothek Erlangen-Nürnberg, Erlangen
UBU	Universiteitsbibliotheek Utrecht

BRONNEN

- Van Alkemade 1724** ➤ K. van Alkemade, *Rotterdamse heldendaden onder de stadvoogdy van den jongen heer Frans van Brederode, genaamt Jonker Fransen Oorlog*, Rotterdam 1724.
- Blockmans 1972** ➤ W. Blockmans, 'Albrecht III, hertog van Saksen', in: *Nationaal Biografisch Woordenboek* 5 (1972), col. 14-22.
- Blockmans 2010** ➤ W. Blockmans, *Metropolen aan de Noordzee. De geschiedenis van Nederland, 1100-1560*, Amsterdam 2010.
- Van den Brandeler 1859** ➤ P. van den Brandeler, 'Geschiedkundige bijdrage over het jaar 1490', *Berigten van het Historisch Genootschap te Utrecht* 7 (1859), 79-127.
- De Bruin 2023** ➤ R.E. de Bruin, *Adel en Ridderschap in Utrecht*, Zwolle 2023.
- Cools 2001** ➤ H. Cools, *Mannen met macht. Edellieden en de Moderne Staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)*, Zutphen 2001.
- Divisiekroneik** ➤ K. Tilmans (ed.), *De Divisiekroneik van 1517*. Uitgave van het Bourgondisch-Habsburgse deel (divisie 29-32), Amsterdam 2003.
- De Fouw 1937** ➤ A. de Fouw, *Philips van Kleef. Een bijdrage tot de kennis van zijn leven en karakter*, Groningen/Batavia 1937.
- Van Gent 1994** ➤ M.J. van Gent, 'Pertijelike saken'. *Hoeken en Kabeljauwen in het Bourgondisch-Oostenrijkse tijdperk*, Leiden 1994.
- Molinet** ➤ G. Doutrepont en O. Jodogne (ed.), *Jean de Molinet, Chroniques*, Brussel (Académie Royale de Belgique. Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques. Collection des anciens auteurs Belges III) 1936.
- Janse 2003** ➤ A. Janse, *De sprong van Jan van Schaffelaar. Oorlog en partijstrijd in de late Middeleeuwen*, Hilversum 2003.
- Levelt 2011** ➤ S. Levelt, *Jan van Naaldwijk's Chronicles of Holland. Continuity and Transformation in the Historical Tradition of Holland during the Early Sixteenth Century*, Hilversum 2011.
- Van der Linden 1957** ➤ M.P. van der Linden, *De burggraven van Montfoort in de geschiedenis van het Sticht Utrecht en het Graafschap Holland (ca. 1260-1490)*, Assen 1957.
- Ludwig von Eyb 2018** ➤ H. Ulmschneider (ed.), *Ludwig von Eyb der Jüngere, Geschichten und Taten Wilwolts von Schaumberg*, Münster (Studien und Texte zum Mittelalter und zur frühen Neuzeit 2) 2018.
- Mol 2022** ➤ H. Mol, *The Frisian Popular Militias between 1480 and 1569*, Amsterdam 2022.
- Noordam 1995** ➤ C. Noordam, 'Montfoort', in: B. Olde Meierink, G. van Baaren en R.G. Bosch van Drakestein (red.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht 1995², 318-324.

- Rabeler 2006** ➤ S. Rabeler, *Niederadlige Lebensformen im späten Mittelalter. Wilwolt von Schaumberg (um 1450-1510) und Ludwig von Eyb d. J. (1450-1521)*, Neustadt an der Aisch (Veröffentlichungen der Gesellschaft für Fränkische Geschichte 53) 2006.
- Rommes 1997** ➤ R. Rommes, 'De bevolking' in: C. Dekker (red.), *Geschiedenis van de Provincie Utrecht 2: Van 1528 tot 1780*, Utrecht 1997, 171-177.
- Sicking 1998** ➤ L. Sicking, *Zeemacht en onmacht. Maritieme politiek in de Nederlanden, 1488-1558*, Amsterdam 1998.
- Sicking 2018** ➤ L. Sicking, 'Opstand in Holland en Vlaanderen. De Jonker Fransenoorlog (1488-1490) in transregionaal perspectief', *Bijdragen en Mededelingen voor de Geschiedenis der Nederlanden/Low Countries Historical Review* 133 (2018) 4, 28-56.
- Skjelver 2012** ➤ D.M. Skjelver, 'There I, Paul Dolnstein, saw action'. *The sketchbook of a warrior artisan in the German Renaissance*, Masterscriptie University of North Dakota 2010.
- Unger/Bezemer 1895** ➤ 'Willem van der Sluys, Verhaal van den Jonker Fransenoorlog 1509', in: J.H.W. Unger en W. Bezemer, *De oudste kronieken en beschrijvingen van Rotterdam en Schieland*, Rotterdam 1895, 53-173.
- Wagenaar 1788** ➤ J. Wagenaar, *Geschiedenis van Amsterdam in zyne opkomst, aanwas, geschiedenissen, voorregten, koophandel, gebouwen, kerkenstaat, schoulen, schutterye, gilden en regering*, IV, Amsterdam 1788.
- Zilverberg 1978** ➤ S.B.J. Zilverberg, *De Stichtse burgeroorlog. Rebelle en reactie in het vijftiende-eeuwse Utrecht*, Zutphen 1978.

NOTEN

- Aan dit beleg is nog geen zelfstandige publicatie gewijd. Terloops komt het wel ter sprake in Van Gent 1994, 386-389, en Sicking 2018, 41-42.
- Uitvoerig beschreven en ontleed in Skjelver 2012.
- In het schetsboek is dus geen chronologische volgorde aangehouden. Vermoed wordt dat de Montfoorttekeningen pas vervaardigd zijn in de jaren 1502-1503, samen of gelijktijdig met een aantal andere tekeningen: Skjelver 2012, 7-14. Dolnstein verschijnt voor het laatst in de (Saksische) documenten in 1513.
- THW, EGA, Findbuch Reg S Bd. II, f. 459r-460r, met dank aan Dr. Stefan Krause te Wenen.
- Molinet III, hoofdstuk 130.
- Ludwig von Eyb 2018.
- Rabeler 2006, 67-71.
- Levelt 2011, MS Cotton Vitellius Fxv.
- Divisiekroneik 2003.
- Unger/Bezemer 1895, 162-169.
- Rekeningen van de heerlijkheid Montfoort en van de Montfoort steunende Gelderse zijde zijn helaas niet bewaard gebleven.
- NA, Archief Staten van Holland vóór 1572, 1605. Achterin dit boek is nog een aparte, circa 25 folio's beslaande rekening van de klerk Johannes Stalpert gebonden waarin een aantal additionele uitgaven is genoteerd.

- 13 Hoewel in de literatuur de Jonker Fransenoerlog vaak wordt voorgesteld als een noordelijke uitzaaiing van de Vlaamse opstand was er geen eenheid van doelen, laat staan een strakke coördinatie. Zie voor het projecteren van Vlaamse motieven op de Hollandse Hoeken: De Fouw 1937, 195-196 en Blockmans 2010, 529; zie daartegenover de recente analyse in Sicking 2018, 36-37.
- 14 Van der Linden 1957, 172-173.
- 15 Gegevens over Jan van Montfoort bij Cools 2001, 267-268. Jan steunde in 1475-1477 wel het Bourgondische gezag, als (zeer jeugdige) kapitein van een compagnie onder stadhouder Guy van Brimeu. Hij trad in november 1477 toe tot de hofhouding van Maximiliaan als raadslid-kamerheer. Maar kort daarop veranderde zijn houding en probeerde hij tegenstanders van Maximiliaan en Maria van Bourgondië onder zijn leiding te verzamelen.
- 16 Over deze episode, zie Zilverberg 1978, 33-58 en De Bruin 2023, 146-152. Vergl. Janse 2003, 15, die stelt dat in deze oorlog een ordinair machtsstreven van plaatselijke edelen en stadsbestuurders verweven raakte met de strijd tegen het Bourgondisch bestuur.
- 17 Van Gent 1994, 371.
- 18 Van den Brandeler 1859, 82.
- 19 Zie hierover Levelt 2011, MS Cotton Vitellius Fxv, f. 237r.
- 20 Van Gent 1994, 386.
- 21 Van Gent 1994, 381: in de stukken die van de onderhandelingen zijn bewaard gebleven presenteert Jan van Montfoort zich overigens steeds als een trouw vazal van Maximiliaan en als een onderdaan van Holland.
- 22 Van den Brandeler 1859, 108; NA, Archief Staten van Holland vóór 1572, 1605, f. 28r-29v.
- 23 Sicking 2018, 15.
- 24 Noordam 1995, 318.
- 25 Ludwig von Eyb 2018, 211 (f. 132r): 'Der fürst (= Albrecht) ... kam in mit vier tawsent knechten vnd ettlich zw ros'.
- 26 Mol 2022, 71-72.
- 27 NA, Archief Staten van Holland vóór 1572, 1605, f. 443v.
- 28 NA, Archief Staten van Holland vóór 1572, 1605, f. 459v.
- 29 NA, Archief Staten van Holland vóór 1572, 1605, f. 419v, 462v.
- 30 NHA, Archief stadsbestuur van Haarlem vóór 1573, 373-374 (rekeningen mei 1489-mei 1491).
- 31 Het kan goed zijn dat de milities niet uitgezonden zijn, maar juist in de steden zelf zijn gehouden om ze te verdedigen tegen mogelijke invallen. Het is dan de vraag of we ze voor de totale oorlogsinspanning wel moeten meetellen.
- 32 ELO, Archief secretarie van de stad Leiden 1253-1575, 1030: rekening van de 'wapeninge' gedurende de maanden mei tot september 1490.
- 33 Van den Brandeler 1859, 95-96 en 105.
- 34 In het stadsarchief zijn geen rekeningen voor 1490 bewaard gebleven.
- 35 De Andriesgulden was de standaard gouden munt in de Bourgondische landen, gebaseerd op de Rijnse gulden, met de Bourgondische patroon Sint-Andreas als beeldenaar.

- 36 Wagenaar 1788, 190.
- 37 NA, Archief Staten van Holland vóór 1572, 1605, f. 458v.
- 38 NA, Archief Staten van Holland vóór 1572, 1605, f. 458v.
- 39 SAMH, Oud Archief Gouda, Stadsarchief, 1484.
- 40 Te vinden in de rubriek *extra-ordinaris uitgaven*: NA, Archief Staten van Holland vóór 1572, 1605, f. 473r en 474r.
- 41 Ludwig von Eyb 2018, 211 (f. 133r).
- 42 Zie over zijn achtergrond en levensloop: Rabeler 2006, 171-173.
- 43 NA, Archief Staten van Holland vóór 1572, 1605, f. 97 r.
- 44 Zo bijvoorbeeld voor Hans van Schendorf, kapitein-generaal, van alle 'Overlandsche' landsknechten, die diende van 29 mei tot 3 september en daarvoor 200 Andriesgulden per maand kreeg uitbetaald: NA, Archief Staten van Holland vóór 1572, 1605, f. 407 r-v.
- 45 Zijn latere daden in Friesland blijken ook minder glorieus en beslissend te zijn geweest dan wel in de biografie wordt voorgesteld: Mol 2022, 144, 157-158.
- 46 NA, Archief Staten van Holland vóór 1572, 1605, f. 468r-478v.
- 47 Hij kreeg een bonus van 60 gulden na afloop van het beleg voor de geleverde prestatie: NA, Archief Staten van Holland vóór 1572, 1605, f. 461r.
- 48 Skjelver 2012, 11-12.
- 49 Hier, met interpunctie weergegeven: 'Vor Müntfort jn holand hat hertzog Albrecht von Saxn ein veste bastein abgrabn, mit gewalt dar auss dribn. Da vor ward ich, Dolnstain, under dem rechten arm mit eynem pfeil geschosen. Mit solche Batzen mag man etwas tapfers endn.'
- 50 De oorspronkelijke Duitse tekst, voor de duidelijkheid ook hier voorzien van interpunctie, luidt: 'Vf die ander seiten die Belagerung der Stadt Montfort inn Holand, welche Herzogk Albrecht v. Sachsen nach Verlierung zweier Sturm unnd Belagerung eines Viertel Jahres eröbert. Eine Pasteij bei lichtenn tage abgegrabenn, das waßer aus dem Stadtgrabenn abgeschanzt unnd mit 2 Roßmühlen uff 5 Elenn hoch in einer Schanz hinweg gemahlenn, hat beider Paul Dolenstein zum Gedechnus abgerißenn.'
- 51 'Abgraben' is ook te interpreteren als 'uitgraven', wat dan op de bouw van een eigen bastion zou slaan. Dat spoort echter niet met het goede begrip van de eerste notitie op de wel bewaarde tekening. Het bastion in kwestie was zonder enige twijfel een fortificatie van de belegerden en niet van de aanvallers.
- 52 Dolnsteins tekening zal hier niet op slaan, omdat daarvoor een aparte draagconstructie voor het kanon nodig was op het onderstel, en die is niet aangegeven.
- 53 UBEN, Kriegsbuch Von Eyb, 220v: 'Das ist aber ein form eines puchssen scherm.'
- 54 Zie onder meer de Divisiechroniek 2003, f. 404r. (int laatst van juli): 'Ende in dit bestormen wert die leste broeder van den grave van tZhoerle dootghescoten ende tot Antwerpen gebrocht.' Verg. NA, Archief Staten van Holland vóór 1572, 1605, f. 462v: 'gegeven om den doeden lichaeme van den grave van Soorn t'Andwerpen te voeren ende te begraven 50 lb.'
- 55 Cools 2001, 307 (nr. 266); Zilverberg 1978, 64; Louis Sicking 1998.

- 56 Op dit aantal is de bevolking van Montfoort in 1580 geschat: Rommes 1998, 171.
- 57 NA, Archief Staten van Holland vóór 1572, 1605, f. 435r.
- 58 Molinet III, hoofdstuk 130, schrijft dat de latere inname van het bolwerk voor de inwoners van Montfoort een grote klap was, juist omdat het bolwerk de stad van zoet water voorzag: 'et pour ce que ledit bolverc servoit la ville d'eauwe douce'. Vreemd genoeg maakt Von Eyb in diens *Geschichten und Taten* geen melding van dit buitenbastion.
- 59 Omdat een aantal werkers in de schans voor drie maanden is betaald: NA, Archief Staten van Holland vóór 1572, 1605, f. 419v-421r.
- 60 NA, Archief Staten van Holland vóór 1572, 1605, f. 431v.
- 61 Waarschijnlijk was dit Berend van Duven, rentmeester van Montfoort en dijkgraaf van de Lopikerwaard.
- 62 Levelt 2011, MS.Cotton Vitellius Fxv., f. 329r.
- 63 Ludwig von Eyb 2018, 211; Levelt 2011, MS.Cotton Vitellius Fxv., f. 329, schrijft ook dat de belegeraars een groot aantal '... toernen ende muren ter neder gescoten [hebben]'.
64 NA, Archief Staten van Holland vóór 1572, 1605, f. 463v.
- 65 Divisiechroniek 2003, f. 403r: 'mer die brugge die si over de graften gemaect hadden begaf hem ende ging op de gront sitten, sodat mitsdien hair opset te nyete ghing'.
- 66 Ludwig von Eyb 2018, 211 (f. 133v-134r). De molen zou door een boer ter plaatse zijn geconstrueerd.
- 67 Levelt 2011, MS.Cotton Vitellius Fxv., f. 329r.
- 68 NA, Archief Staten van Holland vóór 1572, 1605, f. 460r: 'Betaelt Jan van Dartmont, Jan Evertsz, Geryt de Vriese, Jan van Deventer, Derick van Alcmaier ende Adriaen van Leyden van dat zij den dyck doer gesteken ende die graven opgegraven hebben voer Montfoerde daer twaeter duer geleyt is buyten graven.'
- 69 Van Gent 1994, 387.
- 70 Ludwig von Eyb 2018, 212 (f. 134v).
- 71 Divisiechroniek 2003, f. 404r.
- 72 Cools 2001, nr. 184.
- 73 HUA, Archief van de heerlijkheid Montfoort, 220.
- 74 Cools, nr. 136.
- 75 UBU, A. van Buchel, *Inscriptiones monumentaque in templis et monasteriis Belgicis inventa*, nr. 220.
- 76 ELO, Ouds Stadsarchief, inv.nr. 1230. Afdgedrukt in Van Alkemade 1724, 316-317, maar met een foutieve datering.
- 77 Molinet III, hoofdstuk 130, spreekt over 'demi aout',
- 78 Unger/Bezemer 1895, 164.
- 79 Van Gent 1994, 386.
- 80 Cools 2001, 267; De Bruin 2023, 153.